

Kokemuksia tohtorikoulutusjärjestelmästä — Väestö, terveys ja elinolot -ohjelma 30 vuotta

TUTKIJAKOULUTUS ENNEN TUTKIJAKOULUJA

Tohtorin tutkintoon tähtäävä järjestelmällinen tutkijakoulutus on suomalaisissa yliopistoissa myöhäsyntyinen ilmiö. Sekä tohtorikoulutusjärjestelmä että tuki tohtoriopinnoille puuttuivat pitkään käytännöllisesti katsoen kokonaan. Tutkijakoulutuksen kehittäminen oli 1960-luvulle – ja vielä sen jälkeenkin – yliopistojen ja niiden laitosten aloitteellisuuden varassa. Tohtorien määrä kasvoi hitaasti ja Suomi säilyi jälkijättöisenä maana tutkimuksessa ja tutkijakoulutuksessa pitkälle 1970-luvulle saakka (1, s. 82–84).

Perinteisessä tutkijakoulutuksessa, josta meiläkin on kokemusta, jatko-opiskelijan ohjaus riippui ennen muuta yksittäisten professorien aktiivisuudesta. Valintamenettelyt jatko-opintoihin olivat epämääräiset ja läpinäkymättömät. Jatko-opinnot rajoituivat tavallisesti muutaman viikon välein kokoontuvaan oppiaineen lisensiaattiseminaariin, johon saattoi kuulua kymmeniä, jopa satoja jatko-opiskelijoita. Seminaarissa pidettiin opiskelijoiden esityksiä ja tarkastettiin lisensiaatin tutkielmia. Maisterin tutkinnon jatkoksi oli tehtävä sivulaudatur-opinnot, kurssit, tentit ja hieman pro gradua kevyempi tutkielma sekä lisensiaatin tentit ja lisensiaatin tutkielma.

Väitöskirjantekijöiden ohjaus oli heikkoa tai sitä ei ollut lainkaan (2, s. 36). Professoreilla saattoi olla ohjauksessaan kymmeniä väitöskirjaa tekeviä jatko-opiskelijoita. Paras tilanne oli professorien assistenteilla ja laitoksiin sijoittuneilla hankkeiden tutkijoilla. Monella ohjaus jäi pelkäksi muodollisuudeksi. Perinteisessä mallissa väitöskirjoja syntyi ”ohjaamattoman yksityisajattelun ja hiljaisten seminaarien varassa”, kuten taidehistorian professori Riitta Nikula (3, s. 50) on todennut. Dosentti Raija Julkusen (4, s. 78) mukaan ”sama päti laajasti humanistiin ja yhteiskuntatieteisiin”. Oma kokemukseme Helsingin yliopistosta vastaa näitä kuvauksia.

Jatko-opintojen puutteet tiedostettiin myös laajemmin yhteiskunnassa. Työt etenivät hitaasti rahoituksen puuttuessa. Oppilaitokset, tutkimuslaitokset, julkinen hallinto ja elinkeinoelämä eivät saaneet kaipaamaansa tieteellistä asiantuntemusta. Elinkeinoelämä oli viestittänyt 1980-luvulta alkaen, että se tarvitsee enemmän tohtoreita. 1970-luvun lopulla yrityksissä toimi arviolta alle 500 tohtoria, kymmenen vuotta myöhemmin lukumäärä oli kaksinkertaistunut. 1990-luvun alussa Teollisuuden ja Työnantajain Keskusliitto esitti, että tohtorintutkintojen määrä Suomessa tulisi kaksinkertaistaa vuosituhannen vaihteeseen mennessä. Uusia tohtoreita valmistui tuolloin noin 500 vuodessa ja tavoitteeksi asetettiin 1000 tohtoria vuodessa. Tämäkin tavoite toteutui ja ylittyi pian (4, s. 46).

Uuteen tutkijakoulujärjestelmään siirryttiin vuodenvaihteessa 1994–95. Tarkastelemme sen taustaa, muotoutumista ja toimintamalleja. Pohdimme, miten järjestelmä on vastannut opetusministeriön (OPM) silloisiin tavoitteisiin, ja miten järjestelmä asteittain purettiin 2000-luvulla.

Yksi uuden järjestelmän ensimmäisessä vaiheessa käynnistyneistä tohtoriohjelmissa oli *Väestö, terveys ja elinolot* (VTE) -ohjelma, joka toimii Helsingin yliopistossa edelleen samalla nimellä. Olemme olleet mukana ohjelmassa sen varhaisvaiheista saakka ja kuvaamme sitä esimerkkinä uudentyyppisestä tutkijakoulusta.

TUTKIJAKOULUJÄRJESTELMÄN TAUSTA

Tutkijakoulutuksesta käytiin keskustelua jo sotien jälkeisten vuosikymmenten aikana. Ensimmäisiä tutkijankoulutusta vahvistaneita toimia olivat 1950-luvulla lisensiaatin tutkinnon perustaminen ja samanaikainen assistentin virkojen määrän kasvattaminen yliopistoissa (2, s. 19). Malleja kehiteltiin sittemmin useissa työryhmissä ja komiteoissa tavoitteena järjestelmällisempi, te-

hokkaampi, opiskelijaystävällisempi ja rahoitettu tohtorikoulutus. OECD esitti 1987 arvionsa Suomen tutkijakoulutuksesta ja piti sitä olemattomana, heikosti organisoituna ja satunnaisena toimintana, ja suositteli, että tutkijakoulutus järjestetään kokonaan uudelleen (1, 2).

Vuonna 1994 OPM:n päätöksellä perustettu uusi tutkijakoulujärjestelmä oli tosiasiaa vuosikymmeniä kestäneen keskustelun ja kehittämisen päätepiste, kuten tutkijakoulutuksen historiikit osoittavat (1,2). Lopulta uudistuksen sysäsi liikkeelle vuosien 1992–1994 syvä talouslama, jolloin työttömyysaste nousi lähes 20 %:iin. Yliopistollisen jatkokoulutuksen laajentaminen nähtiin keinoksi torjua uhkaavaa akateemista työttömyyttä ja nopeuttaa nuorten sijoittumista työelämään.

Yhteiskunnallinen ja taloudellinen toimintaympäristö olivat kokeneet murroksen ja yliopistojen rahoitus määriteltiin nyt tulosneuvotteiluissa. Yliopistokoulutuksen yhteiskunnalliseen vaikuttavuuteen kiinnitettiin huomiota, yhtenä mittarina tohtorintutkintojen määrä. Myös kansainvälinen toimintaympäristö muuttui ja tiedon tuottamisesta ja hyödyntämisestä tuli entistä korostetummin globaaleja kilpailutekijöitä, kuten OECD oli linjannut. Paineet tehostaa ja systematisoida tutkijankoulutusta kasvoivat entisestään (2).

Suunnitelmat uudeksi tutkijakoulujärjestelmäksi konkretisoituivat ja syksyllä 1994 OPM summasi sen tavoitteet: tohtorikoulutuksen laadun kohottaminen, tutkijakoulutuksen ja jatkokoulutuksen tehostaminen, keskimääräisen väitelyän alentaminen, tutkijanuran ammattimaistaminen, jatkokoulutuksen suunnitelmallisuuden parantaminen, yliopistojen ja tutkimuslaitosten yhteistyön tiivistäminen, tutkimustyön ohjaamisvastuun selkeytyminen sekä kansainvälisen koulutus- ja tutkimusyhteistyön lisääntyminen (5).

UUSI TUTKIJAKOULUJÄRJESTELMÄ

Tutkijakoulu-uudistuksen lähtölaukauksena toimi valtioneuvoston 18.6.1993 hyväksymä Koulutuksen ja korkeakouluissa harjoitettavan tutkimuksen kehittämissuunnitelma (6). Siinä esitettiin aiemman vapaamuotoisen jatko-opiskelun muuttamista ns. graduate school -mallin mukaisesti järjestelmälliseksi, tavoitteelliseksi ja päätömisiksi työskentelyksi. Tohtorintutkinto tulisi suorittaa neljässä vuodessa perustutkinnon jäl-

keen, ja keskimääräinen valmistumiskä laskea korkeintaan kolmeenkymmeneen vuoteen (7).

Muutosprosessi käynnistyi keväällä 1994. Suomen Akatemia lähetti 16.5.1994 (8) yliopistoille ja korkeakouluille kirjeen, jossa se ilmoitti vuoden 1994 toiseen lisämenoarvioesitykseen sisältyvästä 48 miljoonan markan (n. 13.5 milj. euroa vuoden 2023 rahassa) määrärahasta tutkijakoulutuksen kehittämiseen yliopistoissa. Määräraha saatiin hallituksen työllisyysvaroista, joilla tuettiin vuosien 1992–94 laman jälkihoitoa. Tieto uudistuksesta tuli aika lailla ”puskista” eli ilman ennakkovaroitusta, juuri yliopistojen kesälomien alkaessa (9). Yliopistojen sadat professorit ja dosentit mahdollisine apulaisineen saivat työskennellä keskellä kuumaa kesää, sillä tutkijakouluhaku päättyi 15.8.1994. Opetusministeriö antoi Suomen Akatemian tehtäväksi arvioida suunnitelmien ansiot ja laatia esitys valittavista koulutusohjelmista.

Esitys valmistui syyskuun lopussa ja ministeriö päätti rahoituksesta marraskuussa 1994. Ensimmäisessä vaiheessa jakoon tuli 722 tutkijakoulutuspaikkaa 67 tutkijakoulussa. Vuoden 1995 keväällä lisättiin tutkijakoulupaikkoja 220:llä ja tutkijakoulujen määrää 26:lla. Vuonna 1995 tutkijakouluja oli yhteensä 93, ja niissä 4-vuotisia koulutuspaikkoja tohtoriopiskelijoille yhteensä 942 (4). Uudistus oli erittäin merkittävä ja ainutlaatuinen panostus tohtorikoulutukseen. Koko prosessi vietiin läpi alle kahdeksassa kuukaudessa siitä, kun OPM oli julkistanut haun, ja alle kahdessa kuukaudessa rahoituspäätöksestä. Suomen Akatemiassa, OPM:ssa ja yliopistoissa toimittiin ”hämmästyttävän nopeasti” (2, s. 54).

VTE-TOHTORIOHJELMAN PERUSTAMINEN

Helsingin yliopiston sosiaalipolitiikan ja sosiologian laitosten yhteinen tutkijakoulukonsortio, *The Helsinki School of Postgraduate Studies in Sociology and Social Policy*, tuli valituksi ensimmäisessä tutkijakouluhaussa vuonna 1994. Konsortioon kuului kaksi tohtoriohjelmaa: Väestö, terveys ja elinolot (VTE) sekä Murros, elämänpolitiikka ja ympäristö. Konsortio purkautui, kun toista rahoituskierrosta (1999–2002) varten muodostettiin 1998 Tampereen yliopiston koordinoima Sosiaalitieteiden valtakunnallinen jatkokoulutusohjelma (Sovako). VTE:stä tuli Sovakon alaohjelma, joskin sen opiskelijat tulivat vain Helsingin yliopistosta (10, s. 132).

VTE-tohtoriohjelma järjestäytyi vuoden 1994 lopulla ja aloitti toimintansa vuoden 1995 alussa. Monitieteinen ohjelma on verrattain pieni, mutta kattaa useita tieteenaloja, kuten väestötiede, terveys sosiologia, terveyspsykologia, kansanterveystiede, sosiaaliepideemiologia, ravitsemustiede, tilastotiede ja liikuntatiede. Tutkimuksen painopisteitä ovat väestörakenne, väestöryhmät, elinolut, terveys ja kuolleisuus sekä näiden väliset yhteydet ja muutokset. Väitöskirjoissa tähdättiin vaativiin ja analyttisiin kysymyksenasetteluihin ja selvitettiin mm. sosiodemografisten, sosioekonomisten ja psykososiaalisten tekijöiden merkitystä terveydelle ja hyvinvoinnille sekä Suomessa että muissa maissa. Väitöskirjoja on valmistunut paitsi sosiaali- ja käyttäytymistieteisiin, myös kansanterveystieteeseen.

Helsingin yliopiston kansanterveystieteen laitos oli yksi VTE:n perustajayksiköistä. Osanottajayksiköitä olivat myös laitokset Joensuun, Kuopion ja Lapin yliopistoista sekä Åbo Akademiasta. Pian käynnistyi pitkään jatkunut yhteistyö valtakunnallisen kansanterveystieteen tutkijakoulun Doctoral Programs in Public Health (DPPH) kanssa. VTE on ollut yhteistyössä myös Kansaneläkelaitoksen, Kansanterveyslaitoksen, Stakesin, Tilastokeskuksen ja Helsingin kaupungin tietokeskuksen kanssa (10, s. 128–132).

VTE:n ”tavoitteena on parantaa tutkijakunnan ammattitaitoa ja tutkimusten laatua kahdella tavalla. Ohjelmassa koulutetaan nuoria jatko-opiskelijoista tutkijoiksi, jotka voivat aloittaa varsinaisen työuransa olennaisesti ammattitaitoisempina kuin pelkän perustutkinnon suorittaneet. Toiseksi ohjelma lisää niiden perustutkinnon suorittaneiden tutkijoiden ammattitaitoa, jotka jo työskentelevät tutkimustehtävissä ilman varsinaista tutkijankoulutusta” (11, s. 3). VTE:n tavoitteet olivat yhdensuuntaiset OPM:n esityksen kanssa.

Ohjelman pääpaino on ollut tilastollisessa ja kvantitatiivisessa tutkimuksessa ja tutkimusmenetelmissä. Lisäksi muutamassa väitöskirjassa on sovellettu kvalitatiivisia menetelmiä. Monitieteisessä tutkijakoulussa on tähdätty kansainväliseen yhteistyöhön, korkeatasoiseen ja monitieteiseen tutkimukseen sekä ammattitutkijoiden kouluttamiseen yliopistoihin, tutkimuslaitoksiin ja asiantuntijatehtäviin. Kolmen vuosikymmenen aikana on omaksuttu ja kehitetty monia toimintamuotoja, joita noudatetaan edelleen.

Ohjelman ensimmäisenä johtajana toimi väestötieteen vs. professori Veijo Norkola (1.1.1995–31.8.1996) väestötieteen professori Tapani Valkosen ollessa Suomen Akatemian tutkijaprofessorina. Valkonen oli VTE:n ideoisija ja avainhenkilö ohjelman haku- ja käynnistämisvaiheessa sekä omaksuttaessa uusia toimintamalleja. Hän siirtyi ohjelman johtajaksi palattuaan syyskuussa 1996 akatemiaprofessorista Helsingin yliopiston sosiologian laitokselle. Johtoryhmän jäseninä toimivat lisäksi lääketieteellisen sosiologian apulaisprofessori Eero Lahelma (kansanterveystieteen laitos, HY) ja sosiaalityön professori Antti Karisto (sosiaalipolitiikan laitos, HY). Valkonen hoiti johtajan tehtävää vuoteen 2006 saakka. Hänen jälkeensä VTE:n johtajana toimi dosentti Ossi Rahkonen 2006–2013 ja väestötieteen professori Pekka Martikainen 2014–2021. VTE:n nykyinen johtaja Karri Silventoinen oli ohjelman jatko-opiskelija, joka väitteli vuonna 2000. Hänet nimitettiin vuonna 2019 sosiaalisten terveyserojen professoriksi Helsingin yliopistoon. Vuonna 1993 sosiologian laitokselle perustettu Väestöntutkimuksen yksikkö (Population Research Unit) on ollut alusta alkaen vahvasti mukana ohjelman perustamisessa ja toiminnassa.

Johtoryhmän päätehtäviin ovat kuuluneet opiskelijoiden valinta, vuosittaisen opetusohjelman suunnittelu, määrärahan käytöstä vastaaminen sekä raportointi ja jatkohakemusten laatiminen. VTE:n alkuvaiheen sihteerinä toimi sosiologian laitoksen amanuenssi Tapani Alkula. Tuntipalkatun opiskelijakoordinaattorin tuki on ollut korvaamatonta.

VTE:N JATKO-OPISKELIJAT

VTE:n aloittaessa Suomen Akatemia myönsi ohjelmalle vuosiksi 1995–1998 rahoituksen neljään tutkijakoulutuspaikkaan. Kymmentä paikkaa oli haettu. Ensimmäinen haku tuotti 25 hakemusta, joista johtoryhmä valitsi neljä palkallista jatko-opiskelijaa (A17 palkkaluokka). Ensimmäiset valitut olivat VTM Annika Lillrank, ETM Eva Roos ja LL, MA Kirsi Viisainen Helsingin yliopistosta sekä pol. mag. Sirpa Wrede Åbo Akademiasta. Lisäksi ohjelmalle myönnettiin yksi 3-vuotinen Suomen Akatemian tutkimusassistentuuri (A20 palkkaluokka). Kymmenestä hakijasta valituksi tuli VTM Ari Haukkala Helsingin yliopistosta.

Rahoitettujen opiskelijoiden lisäksi ohjelmaan valittiin hakemusten perusteella 35 muuta

jatko-opiskelijaa. Näistä monet työskentelivät tutkimushankkeissa ja tutkimuslaitoksissa ja teivät väitöskirjatutkimusta täys- tai osatoimisesti. Ohjelmassa rahoitetut ja ilman ohjelman rahoitusta mukaan valitut jatko-opiskelijat muodostavat VTE:n opiskelijajoukon. Lukumäärä on riittävän suuri seminaarityöskentelylle ja muulle opetuksen järjestämiselle. Opiskelijaryhmien välille ei tehdä eroa ja yliopistoissa ja muissa työpaikoissa toimivat jatko-opiskelijat hyötyvät verkostoitumisesta.

Ensimmäinen VTE-ohjelmasta valmistunut tohtori oli VTM Sakari Karvonen väitöskirjallaan *The Regional Context of Health Behaviour among Finnish Adolescents* vuonna 1997. Ensimmäinen ohjelman rahoituksella valmistunut tohtori oli Eva Roos väitöskirjallaan *Social patterning of food behaviour among Finnish men and women* vuonna 1998. Yhteensä vuoden 2023 loppuun mennessä VTE-ohjelmassa on valmistunut 94 tohtorintutkintoa ja muutama lisensiaatin tutkinto.

VTE:n periaatteisiin on alusta alkaen kuulunut tietty koulumaisuus, jolloin jatko-opiskelijoiden on edellytetty osallistuvan aktiivisesti ohjelmaan koko tohtorintutkimuksen suorittamisen ajan. Suurin osa jatko-opiskelijoista on ollut aktiivisia pienemmän osan osallistuessa VTE:hen vain rajoitetun ajan tohtoriopinnoistaan.

VTE:N TOIMINTAMUODOT

Tutkijakoulujen toiminta alkoi tyhjältä pöydältä vuonna 1995. Aikaisempaa kokemusta ei ollut eikä toiminnan järjestämistä ohjeistettu. VTE:n vastuhenkilöt olivat osallistuneet aikaisempaan professorivetoiseen tohtorikoulutukseen. Ohjelma pyrki kehittämään omia toimintamuotojaan muiden uusien tutkijakoulutusohjelmien tapaan. Nämä olivat moninaisia, joskin yhtäläisyyksiä eri tieteenalojen välillä voidaan todeta (9). Tutkijakoulut hakeutuivat myös yhteistyöhön toistensa kanssa, jakoivat kokemuksiaan ja järjestivät yhteistä koulutusta.

STARTTISEMINAARI

VTE järjesti ensimmäisen kurssinsa kaksi kuukautta ohjelman aloittamisesta 28.2.–4.4.1995 otsikolla ”Sosiaalisten tekijöiden vaikutukset väestöjen terveyteen ja kuolleisuuteen” opettajina professori Tapani Valkonen, LT, VTM Seppo Koskinen ja VTT Tuija Martelin (10, s. 132).

Starttiseminaari järjestettiin Lammin biologisella asemalla 18.-19.4.1995 osallistujina ohjelmaan valitut opiskelijat sekä ohjelman opettajat. Tarkoituksena oli käynnistää tutkijankoulutusohjelma ja tarjota tutustumismahdollisuus ohjelman opiskelijoille ja ohjaajille. Seminaarissa käsiteltiin myös tutkijana työskentelyä, opinnäytetyön ongelmia sekä tutkijakoulujärjestelmää Suomessa ja muualla. Lisäksi keskusteltiin opiskelijoiden tarpeista VTE-ohjelman jatkokehittelyä varten. Kukin jatko-opiskelija esitteli keskustelun pohjaksi oman väitöskirjatyönsä idean, toteuttamistavan ja aikataulun.

MAANANTAISEMINAARI

VTE:n tärkein – ja edelleen jatkuva – toimintamuoto on ollut ns. maanantaiseminaari, joka käynnistyi syyskuussa 1995. Noin joka toinen maanantai jatko-opiskelijat ja professori- sekä dosenttiohjaajat ovat kokoontuneet klo 16–18 seminaaritalaisuuteen yleensä Helsingin yliopiston sosiologian laitoksen tiloissa, Unioninkatu 35. Aluksi kukin opiskelija on tuonut vuorollaan seminaarikeskusteluun tutkimussuunnitelmansa. Miltei kaikki väitöskirjat ovat olleet artikkeliväitöskirjoja, joihin on tavallisesti sisällytetty neljä (nykyisin lisääntyvästi kolme) artikkelimuotoista osatutkimusraporttia sekä 50–100-sivuinen yhteenvedo.

VTE:n käytännön mukaan jokainen väitöskirjan osatutkimus tuodaan maanantaiseminaarin keskusteluun ennen käsikirjoituksen tarjoamista julkaistavaksi yleensä kansainväliseen vertaisarvioituun tiedelehteen. Myös väitöskirjan yhteenvedosta on keskusteltu erillisessä seminaaritalaisuudessa. Ennen väittelyä jatko-opiskelijoiden töitä on siis käsitelty viisi kertaa VTE-seminaarissa. Myös väitöskirjojen ohjaajat ovat osallistuneet niihin tilaisuuksiin, joissa heidän ohjattaviensa työt ovat olleet esillä. Jatko-opiskelijoiden harjaantumista kriittiseen ja konstruktiviseen tieteelliseen keskusteluun on tukenut osaltaan se, että alkuvuosien jälkeen seminaaritalaisuuksissa on ollut perinteisen opponointikäytännön sijasta kommentaattori, jonka tehtävänä on käynnistää keskustelu muutamalla kysymyksellä ja kommentilla. Tämän jälkeen sana on ollut vapaa, ja yleensä on aloitettu opiskelijakollegoiden puheenvuoroilla. Tilaisuuksien kesto on ollut 1,5–2 tuntia. Keskustelu on ollut vilkasta ja seminaarikielenä on käytetty vaihdellen suomea

ja englantia. Ohjelman [www-sivuilla https://blogs.helsinki.fi/vte-tutkijakoulu/main/](https://blogs.helsinki.fi/vte-tutkijakoulu/main/) ja sähköpostilistalla on tiedotettu maanantaiseminaarin ohjelmasta, tutkijantehtävien ja apurahojen hauista sekä kotimaisista ja kansainvälisistä kokouksista.

KANSAINVÄLINEN TUTKIJAKOULUTUS

VTE on korostanut toiminnassaan kansainvälisiä kontakteja ja yhteistyötä, kuten opetusministeriö ja Suomen Akatemia ovat linjanneet (12). Tukena tässä ovat olleet myös VTE:n johtoryhmän jäsenten ja ohjaajien kansainväliset kontaktit ja yhteistyösuhteet. VTE:hen on osallistunut tohtoriopiskelijoita myös muista maista, kuten Saksasta, Japanista ja Kiinasta.

Tärkeän osan VTE:n kansainvälistä toimintaa muodostivat suomalais-ruotsalaiset kaksipäiväiset jatkokoulutusseminaarit vuorovuosina Helsingissä ja Tukholmassa. Ruotsalainen yhteistyötaho oli Centre for Health Equity Studies (CHESS), Tukholman yliopiston ja Karolinska Institutetin yhteinen tutkimus- ja opetusyksikkö. Seminaarit olivat suosittuja ja saivat runsaasti positiivista palautetta molempien maiden väitöskirjatutkijoilta. Vuosittaisten seminaarien osallistujamäärä kummastakin maasta oli 10–12 väitöskirjatutkijaa ja 3–4 ohjaajaa. Seminaarikielenä oli englantia. VTE:n vastasi matkakuluista osan saadessa tukea VTE:n johtajien tutkimusmäärärahoista. Kulut olivat vähäisiä, mutta tuen hyöty jatko-opiskelijoille ja heidän ohjaajilleen suuri. Tutkijakoulujen rahoituksen siirryttyä etäälle ruohonjuuritason toiminnasta, myös VTE:n rahoitus väheni ja käytännössä loppui, jolloin tämänkaltaista kansainvälistä yhteistyötä ei voitu enää jatkaa.

Tärkeä VTE:ssä omaksuttu toimintamuoto on ollut tunnettujen kansainvälisten terveys- ja elinolotutkijoiden johtamat parin kolmen päivän tutkijakoulutusseminaarit. Ensimmäinen näistä järjestettiin vuonna 1996 Helsingissä opettajana professori Michael Marmot (University College London). Myöhempien seminaarien opettajina toimivat muiden muassa professorit Mildred Blaxter (University of East Anglia), joka oli myös *Social Science & Medicine* -lehden toimittaja, Thomas Abel (Universität Bern) sekä Mel Bartley (UCL, London) ja David Blane (Imperial College London). Vierailivat kansainväliset opettajat luennoivat opiskelijoille, mutta mikä tärkeintä, he kommentoivat seminaarissa opiskelijoiden

etukäteen lähettämiä käsikirjoituksia. Lisäksi monet kansainväliset huippuasiantuntijat ovat pitäneet yksittäisiä vierailuluentoja VTE:ssä. Ohjelman oman rahoituksen loputtua tämäkään toimintamuoto ei ole ollut viime aikoina käytössä.

TUTKIJAN TAIDOT

VTE:n toimintamuotoihin on myös kuulunut laaja kurssitarjonta, tarkoituksena antaa jatko-opiskelijoille tutkijantyössään tarvitsemia tietoja ja taitoja. Tavoitteena on, että kukin VTE-opiskelija osallistuu mahdollisimman moneen hänelle soveltuvaan kurssiin. Kurseja on järjestetty yliopistojen laitosten ja VTE:n toimesta sekä tutkijakoulujen välisenä yhteistyönä. Aiheina ovat olleet mm. tutkimusmenetelmät, rekisteriaineistojen tutkimuskäyttö, terveys- ja väestötutkimuksen metodologia, terveys ja elämäntapa, terveyden sosiaaliset määrittäjät, tutkimusetiikka, tieteellinen julkaiseminen, tieteellinen kirjoittaminen ja esiintyminen englanniksi, abstraktin ja otsikon laatiminen, artikkeliväitöskirjan yhteenveton laatiminen sekä väitösprosessi käsikirjoituksesta karunkkaan.

Myös työelämään tutustuminen on kuulunut VTE:n toimintaan. Ohjelma on järjestänyt jatko-opiskelijoille tarkoitettuja vierailuja pääkaupunkiseudun tutkimuslaitoksiin, kuten Stakesiin, Kansanterveyslaitokseen ja Tilastokeskukseen. Opastajina ovat olleet laitosten johtohenkilöt sekä VTE:n alumnit, ohjelmassa jo väitelleet tutkijat tutkimuslaitoksissa.

VTE-TOHTORIOHJELMAN ONNISTUMINEN

Uusi tutkijakoulujärjestelmä 1995 teki tieteellisestä jatkokoulutuksesta ensimmäistä kertaa järjestelmällistä ja koulumaista, ohjattua jatko-opiskelua. VTE-ohjelma on ollut mukana tässä kehityksessä alusta alkaen ilman katkoksia, 30 vuotta. Jatko-opiskelijoiden määrä ohjelmassa on säilynyt riittävänä koko ajan, n. 25–30 opiskelijaa. Pikemminkin ajoittain on jouduttu rajoittamaan opiskelijamäärää ohjaajaresurssien riittämättömyyden vuoksi. Monella VTE:n ohjaajalla on ollut liian monta ohjattavaa.

Kun tutkijakoulujärjestelmä luotiin 1994–95, uusia nelivuotisia jatkokoulutuspaikkoja perustettiin 942. Suuri määrä antoi vahvan piristysruiskeen jatkokoulutusmahdollisuuksiin. Oman kokemuksemme valossa tutkijakouluille myön-

netyt rahat olivat tehokkaassa käytössä. Uskomme, että tämä koskee noina vuosina perustettua tutkijakoulujärjestelmää kokonaisuudessaan.

Tutkijakoulutusohjelman onnistumiselle ei ehkä voida asettaa yleispäteviä, ns. objektiivisia kriteereitä. Sitä paitsi VTE-ohjelmassa mukana olleina olemme tietysti jäävejä arvioimaan omaa toimintaamme. Tohtorintutkinnon suorittaneiden lukumäärä on tärkeä tieto, mutta ei kerro suoraan ohjelman laadusta. Työllistyminen tutkijan tai tutkimusasiiantuntijan tehtäviin saattaa kertoa laadustakin, kuten myös väitöskirjojen arvosanat. VTE:stä on valmistunut vuosina 1995–2023 lähes 100 tohtorintutkintoa. Sitä voi pitää suurena määränä siihen nähden, että tutkimusala on erikoistunut ja sellaisena rajattu. Useat VTE-väitöskirjat ovat saaneet parhaita arvosanoja, mutta yksityiskohtia emme ole tiedekuntien arkistoista kaivaneet.

Tohtorikoulutuksen onnistumisesta kertoo myös valmistuneiden tohtorien työllistyminen, johon tietysti vaikuttaa osaltaan työllisyystilanne. Kävimme tutkinnon suorittaneet läpi ja selvitimme heidän työllistymistään. Hyvin suuri osa oli välittömästi valmistuttuaan siirtynyt tutkimustehtäviin, pieni osa oli työllistynyt erilaisiin asian tuntijatehtäviin. Tohtorit ovat Suomessa yleensäkin työllistyneet hyvin. Kahdeksan VTE-alumnia on edennyt yliopiston professoriksi ja muutama tutkimuslaitosten tutkimusprofessoriksi. Yliopistot ovat työllistäneet valmistuneita tohtoreita lehtorin ja tutkijan tehtäviin, tosin monia määrällisesti. VTE-ohjelmassa valmistuneet tohtorit toimivat johtavissa tutkimus- ja muissa asian tuntijatehtävissä, kuten tutkimuspäällikkönä, johtavana tutkijana, kehittämisspäällikkönä tai erikoistutkijana. Yliopistojen lisäksi työpaikkoja ovat tarjonneet julkiset tutkimus- ym. laitokset, kuten THL (aiemmin Stakes ja KTL), Eläketurvakeskus, Kela ja Helsingin kaupunki. VTE:stä valmistuneita tohtoreita on työllistynyt myös yksityissektorille ja kolmannelle sektorille. Valtaosa on työllistynyt Suomeen, mutta jotkut ovat siirtyneet ulkomaille, esimerkiksi Britanniaan, Japaniin, Kiinaan, Ruotsiin ja Tanskaan.

Jotkut VTE:ssä omaksutuista uusista toimintamuodoista, kuten kansainväliset koulutus- ja seminaaritulaisuudet sekä työpaikkavierailut ovat hiipuneet ajan mittaan. Syitä on useita, esimerkiksi ohjelman käyttävissä olevan rahamäärän kutistuminen ja tohtorikoulutuksen pää-

töksenteon siirtyminen etäälle itse jatkokoulutustoiminnasta, mutta myös ohjelman vastuuhenkilöiden ajanpuute. Nytemmin yliopiston laajemmat tohtorikoulutusrakenteet ovat vastanneet joistakin kursseista.

Vuonna 1994–95 käynnistynyt uusimuotoinen tutkijakoulujärjestelmä on vastannut hyvin kasvaneeseen tohtoritarpeeseen. Järjestelmää on pidetty tehokkaana ja halpana, ja sen sallimaa verkostomaisuutta suurena etuna väestöltään pienessä mutta maantieteellisesti laajassa maassa, jossa on useita yliopistoja (9). Oma arviomme on, että VTE on vastannut hyvin opetusministeriön muihinkin toiveisiin uuden jatkokoulutusjärjestelmän kehittämisestä. VTE:n toimintaa on tukenut lisäksi yhteistyö muiden tutkijakoulujen, erityisesti Kansanterveyden tutkijakoulun (DPPH) ja tutkimuslaitosten kanssa.

VTE asetti tavoitteekseen korkeatasoisten ammattitutkijoiden kouluttamisen kotimaisiin ja kansainvälisiin tehtäviin, kuten opetusministeriö linjasi. Ohjelma teki oman alansa tutkijankoulutuksesta järjestelmällisempää ja tehokkaampaa omaksumalla uusia käytäntöjä. Lähes 100 % VTE:n lähes sadasta väitöskirjasta on ollut artikkeliväitöskirjoja, jolloin osatutkimukset on julkaistu kansainvälisissä vertaisarviointia käyttävissä tiedelehdistä. Joukkoon mahtuu useita alan huippulehdissä ilmestyneitä korkeatasoisia tutkimuksia, joita on siteerattu erittäin paljon ja joiden panos alan tutkimukseen on ollut merkittävä.

1990-luvulla lamaa torjuttiin lisäämällä tutkijankoulutusta. Tutkijakouluja perustettiin taasisesti eri tieteenaloille hakemusten perusteella. Suomen tieteen tasoon monilla aloilla silloisella panostuksella on edelleen positiivinen vaikutus, vaikka järjestelmä haudattiin asteittain 2000-luvulla. Samalla menetettiin joustava, edullinen, epäbyrokraattinen, tuottelias ja tutkimukseen nojaava järjestelmä. Motivoituneet senioritutkijat – väitöskirjojen ohjaajat – ja tutkimushankkeet olivat mukana vapaaehtoistyössä, jossa kehitettiin uusia toimivia käytäntöjä. Tutkimustietojen mukaan opiskelijat ottivat uuden tutkijakoulujärjestelmän hyvin vastaan ja olivat pääosin tyytyväisiä samaansa opetukseen ja ohjaukseen (13, 14). VTE:ssä saadut kokemukset tohtorikoulutuksesta olivat niin myönteiset, että ohjelmaa päätettiin jatkaa vaikkakin aiempaa pienimuotoisempana.

Alkuperäisen tutkijakoulujärjestelmän toteutus ei ole juuri saanut arvostelua osakseen. Hyvin toimineen järjestelmän purkaminen sen sijaan on aiheuttanut arvostelua (esim. 9, 15). Toisaalta ei rahoittajakaan ole arvioinut tutkijakoulujen toiminnan menestymistä ja sen taloudellista tehokkuutta remontoidessaan järjestelmän uuteen uskoon siten, että aikaisemmin koulujen käyttöön kohdenneet varat jatko-opintopaikkoihin ja kuluihin upotettiin yliopistohallintoon. Tätä nykyä (tammikuussa 2024) Helsingin yliopistossa on vain yksi massiivinen 4900 väitöskirjantekijän ”tutkijakoulu”. Siihen kuuluu mm. sosiaalitieteiden tohtoriohjelma, jossa VTE-ohjelma toimii yhtenä seminaarina.

Vaikka aikaisempi tohtorikoulujärjestelmä on purettu ja integroitu yliopistojen hallintojärjestelmään, sen myönteiset vaikutukset jatkuvat edelleen tohtorikoulutuksen perustasolla. Näitä ovat pyrkimys järjestelmällisyyteen, yhteistyöhön ja verkostoitumiseen Suomessa ja kansainvälisesti, tutkimussuunnitelmat ja niiden arviointi, jatko-opintoja tukevat kurssit ja väitöskirjatutkimuksen valmistumista ja laatua tukeva tiivis ja asian- tunteva ohjaus sekä seurantaryhmät. Monet 30 vuoden aikana omaksutut menettelytavat saattavat nyt tuntua itsestään selviltä, mutta ennen vuonna 1995 käynnistyneitä tohtorikoulutusohjelmia, näitä menettelytapoja ei ollut.

Tohtorikoulutukseen on tuotu uusia malleja taas 2023–2024 (1000 väitöskirjatutkijan tohtoripilotti). Uskomme, että aikaisemmin hyviksi osoittautuneista käytännöistä olisi hyötyä myös uusimuotoisessa tohtorikoulutuksessa.

LÄHTEET

- 1) Laiho I. Mestareiden opissa. Tutkijakoulutus Suomessa sotien jälkeen. Turku: Koulutus- sosiologian tutkimuskeskus, Turun yliopisto, Raportteja 42; 1997.
- 2) Husso K. Tohtorit, tiedepolitiikka ja työ- markkinat. Tutkijankoulutus Suomessa 1950-luvulta tutkijakoulujen aikaan. Helsinki: Opetusministeriön julkaisuja 21; 2005.
- 3) Nikula R. Pieni tutkimusala esimerkkinä: taidehistorian tohtorit ja työelämä. Julkaisussa

Suomen tieteen tila ja taso. Katsaus tutkimus- toimintaan ja tutkimuksen vaikutuksiin 2000- luvun alussa. Helsinki: Suomen Akatemian julkaisuja 9/03; 2003, 50.

- 4) Julkunen R. Hullua rakkautta ja sopimustohtoreita. Jyväskylä: SoPhi 96, Jyväskylän yliopisto; 2004.
- 5) Tohtorikoulutuksen kehittäminen. Helsinki: Opetusministeriön työryhmämuistioita ja selvityksiä 3; 2006.
- 6) Koulutuksen ja korkeakouluissa harjoitettavan tutkimuksen kehittämissuunnitelma 1991–1996: Valtioneuvoston päätös 18.6.1993. Helsinki: Opetusministeriö; 1993
- 7) Suomen Akademia -työryhmän muistio. Helsinki: Opetusministeriön työryhmien muistioita 3; 1994.
- 8) Suomen Akatemian kirje yliopistoille 16.5.1994.
- 9) Haila Y. Valtakunnalliset tutkijakoulut: surullinen kertomus uhoamisesta ja tuhoamisesta. Tiede & edistys 1/2016, 57–64.
- 10) Valkonen T. Käytännöllisiä ja hyödyllisiä ongelmia. Puoli vuosisataa sosiaalitutkijana. Helsinki: Sosiaalitieteiden laitoksen julkaisuja 1, Unigrafia; 2012.
- 11) Väestö, terveys ja elinolot – Esitys tutkijan- koulutusohjelman perustamisesta 1994, Hakemus Suomen Akatemialle 8.8.1994.
- 12) Karjalainen S. Onko tutkijankoulutusta syytä uudistaa? Korkeakoulutieto 3/2004: 40–44.
- 13) Aittola H, Määttä P. Tohtoriksi tutkijakoulusta. Tutkijakoulut tieteellisten jatko-opintojen uudistajina. Jyväskylä: Koulutuksen tutkimuslaitos. Tutkimuksia 3; 1998.
- 14) Hiltunen K, Pasanen H-R. Tulevat tohtorit. Jatko-opiskelijoiden kokemukset ja arviot tohtorikoulutuksesta 2005. Helsinki: Opetusministeriön julkaisuja 48; 2006.
- 15) Viren M. Onko yliopistojen tehtävä tuottaa työsuhteturvaa vai tiedettä? Tieteessä tapahtuu 5/2007: 45–47.

Kiitämme Antti Karistoa käsikirjoituksemme kommentoinnista.

OSSI RAHKONEN
VTT, emeritusprofessori
Kansanterveystieteen osasto
Helsingin yliopisto

EERO LAHELMA
VTT, emeritusprofessori
Kansanterveystieteen osasto
Helsingin yliopisto